

بسم الله الرحمن الرحيم

www.ketab.ir

اهداء به:

به مهرورزانی که مرا به ایوان چراغانی دانش و عیش بردند؛

آنان که استواریم با شکستی قاتلان رقم خورد؛

به پدر و مادرم.

عرفان، امیر محسن، ۱۳۶۲ -	سرشناسه،
نقش باورداشت آموزه مهدویت در احیای فرهنگ و تمدن اسلامی / امیر محسن عرفان؛	عنوان و نام پدیدآور،
تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی.	
قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۹۳.	مشخصات نشر،
۲۷۲ ص.	مشخصات ظاهری،
مجموعه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، ۴۹	فروست،
978-964-531-616-5	شابک،
فیبا	وضعیت فهرست نویسی،
مهدویت	موضوع،
تمدن اسلامی	موضوع،
بین و تمدن	موضوع،
نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها.	شناسه افزوده،
دانشگاه معارف اسلامی، معاونت پژوهشی.	شناسه افزوده،
نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف.	شناسه افزوده،
۱۳۹۲ ۴۴۳۵۷/۲۲۱۲۲ RP	رده بندی کنگره،
۲۹۷/۴۶۲	رده بندی دیویی،
۳۴۱۳۳۳۸	شماره کتاب شناسی ملی،

استاد محترم و دانشجوی عزیز

خواهشمند است با ارائه دیدگاه های خود ما را در رفع نواقص و ارتقای کتاب یاری بخشید.

شماره تلفکس واحد ارزیابی علمی: ۳۷۷۴۹۹۱۹ - ۰۲۵

صندوق پستی: ۶۱۷۳ - ۳۷۱۵۵

پست الکترونیکی: arzyabi@maaref.ac.ir

نقش باورداشت آموزه مهدویت در احیای فرهنگ و تمدن اسلامی

www.ketab.ir

امیر محسن عرفان

مجموعه تاریخ

۴۹

**نقش باورداشت آموزه مهدویت
در کنای فرهنگ و تمدن اسلامی**

ترجمه: امیرحسین عرفان

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) - آراء اسلامی

حروفچین: اعظم پیردلی

صفحه‌آرا: سعید نائینی

ناشر: دفتر نشر معارف

نوبت چاپ: یکم، بهار ۱۳۹۳

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۷۶۰۰ تومان

شابک: ۵ - ۶۱۶ - ۵۳۱ - ۹۶۴ - ۹۷۸

کلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

مدیریت پخش دفتر نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۰۰۰۴

پاتوق کتاب قم (شعبه یک): خیابان شهدا، روبه‌روی دفتر مقام معظم رهبری، تلفن: ۳۷۷۳۵۴۵۱

پاتوق کتاب قم (شعبه دو): ابتدای بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها،

تلفن: ۳۲۹۰۴۴۴۰

پاتوق کتاب تهران: خیابان انقلاب، چهارراه کالج، پلاک ۷۱۵، تلفن: ۸۸۹۱۱۲۱۲، نمابر: ۸۸۸۰۹۳۸۶

نشانی الکترونیکی: E-mail: info@ketabroom.ir، پایگاه اینترنتی: www.ketabroom.ir

سخن آغازین -

سخن از ابعاد و کارکرد مهدویت و پیامدهای باور به آن، پیشینه‌ای به درازای تاریخ حیات انسان دارد. موعودباوری در همه ادیان، از ابراهیمی و غیرابراهیمی، از آموزه‌های زنده و پویا بوده و هست. نگاه بسیار خوش‌بینانه ادیان ابراهیمی به آینده حیات و سیر رو به کمال انسان، ریشه در این باور دارد؛ چنان‌که بازتاب گسترده اندیشه نجاتی موعود در تاریخ اسلام و متون و منابع کلامی، تفسیری و حدیثی در همه فرقه‌های مذهبی، مکاتب فکری و معنوی مسلمانان بر این امر صحنه می‌نهد. در این میان، نگرش ممتاز شیعه به مهدویت و باور به وجود، حضور و ظهور حجتی الهی که تحقق همه حقایق در هستی به‌طور عام و رستگاری و نجات انسان به‌طور خاص در پرتو نوظهور و حضور او محقق می‌شود، نشان از اهمیت بی‌بدیل آن در میان تعالیم و اندیشه‌های ناب اسلامی - شیعی دارد.

دغدغه، پرسمان و پژوهش در این قلمرو نه به شخص، گروه، قوم و نژادی اختصاصی دارد و نه زمان، مکان یا جغرافیای خاصی می‌شناسد و ابعاد و مسائل حول آن نیز همواره رو به افزایش و گسترش است. نکته حائز اهمیت در این زمینه، به‌روزرسانی این حقیقت و گره‌زدن این اندیشه به تار و پود حیات جاری مردم، فرهنگ‌ها و تمدن‌ها و نیز ایدئال‌ها و آرمان‌های آنان است. در دفتر تحقیقات پُربرج و بار این آموزه، رویکرد تمدنی به آن و باورداشت نقش ممتاز آن در شکل‌گیری فرهنگ و تمدن اسلامی بسیار کمرنگ است؛ رهیافتی که در برداشت انسان از زندگی در حال، نگاه او به آینده و نیز امید به بازجستن و پیوستن به اصل خویش، روشنگر، معرفت‌زا و اطمینان‌بخش است.

در اثر حاضر، فاضل محترم جناب آقای *امیرمحسن عرفان* به تبیین تأثیر و نقش آموزه جاودانه مهدویت و باور به آن در شکل‌گیری، پویایی و پایایی فرهنگ و تمدن اسلامی پرداخته است؛ قدم نخستینی که امید است افق‌های جدیدی را پیش روی محققان این حوزه قرار دهد. دانشگاه معارف اسلامی از نگارنده ارجمند و نیز همه اساتید و بزرگوarانی که در به‌ثمر نشستن این پژوهش سهیم بودند، تشکر می‌کند.

از اساتید و صاحب‌نظران محترم تقاضا می‌شود پیشنهادها و نکته‌سنجی‌های خویش را با ما در میان بگذارند.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی :

این کتاب در راستای اهداف و برنامه‌های معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی، به منظور ارتقای سطح علمی و پژوهشی دانشجویان و محققان، و نیز به منظور معرفی و ترویج آثار و دستاوردهای علمی و پژوهشی محققان و پژوهشگران، به چاپ رسیده است. امید است این کتاب با بهره‌گیری از روش‌های نوین پژوهشی و استفاده از منابع معتبر و به‌روز، بتواند به منظور ارتقای سطح علمی و پژوهشی دانشجویان و محققان، و نیز به منظور معرفی و ترویج آثار و دستاوردهای علمی و پژوهشی محققان و پژوهشگران، به چاپ رسیده است.

این کتاب در راستای اهداف و برنامه‌های معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی، به منظور ارتقای سطح علمی و پژوهشی دانشجویان و محققان، و نیز به منظور معرفی و ترویج آثار و دستاوردهای علمی و پژوهشی محققان و پژوهشگران، به چاپ رسیده است. امید است این کتاب با بهره‌گیری از روش‌های نوین پژوهشی و استفاده از منابع معتبر و به‌روز، بتواند به منظور ارتقای سطح علمی و پژوهشی دانشجویان و محققان، و نیز به منظور معرفی و ترویج آثار و دستاوردهای علمی و پژوهشی محققان و پژوهشگران، به چاپ رسیده است.

فهرست مطالب

مقدمه..... ۱۳

فصل اول: کلیات

(۶۲-۱۷)

کلیات تحقیق..... ۱۹

یک. بیان مسئله..... ۱۹

دو. ضرورت تحقیق..... ۲۰

سه. اهداف تحقیق..... ۲۰

۱. اهداف علمی..... ۲۰

۲. اهداف کاربردی..... ۲۱

چهار. پرسش‌های تحقیق..... ۲۱

پنج. روش تحقیق..... ۲۲

شش. پیشینه تحقیق..... ۲۲

بازتبیین مفاهیم کلیدی..... ۲۵

یک. معناشناسی تمدن..... ۲۵

دو. چیستی فرهنگ..... ۳۱

سه. نسبت‌سنجی فرهنگ و تمدن..... ۳۲

چهار. معناشناسی فرهنگ و تمدن اسلامی..... ۳۴

پنج. معناشناسی مهدی..... ۳۵

۱. واژه مهدی در قرآن کریم..... ۳۵

۲. واژه مهدی در احادیث..... ۳۶

۳. کاربرد تاریخی لقب مهدی..... ۳۷

شش. اصطلاح‌شناسی آموزه مهدویت..... ۴۰

۴۱	گستره اندیشه منجی موعود.....
۴۲	بازنمایی نظریه اندیشه منجی موعود در ادیان.....
۴۳	یک. یهودیت.....
۴۵	دو. مسیحیت.....
۴۶	سه. آئین بودا.....
۴۷	چهار. آئین زرتشت و زرتشتی گری.....
۴۸	پنج. آئین هندو.....
۴۹	اندیشه منجی موعود در اسلام.....
۴۹	یک. آموزه مهدویت از نظرگاه قرآن کریم.....
۵۲	دو. آموزه مهدویت از دیدگاه اهل سنت.....
۵۵	سه. آموزه مهدویت در اندیشه شیعه امامی.....

فصل دوم: بازخوانی نقش آموزه‌های دینی در تمدن‌سازی

(۱۱۲ - ۶۵)

۶۷	ضرورت اتخاذ رویکرد تمدنی به آموزه‌های دینی.....
۶۹	نسبت میان تمدن و دین.....
۷۰	۱. یک. رویکرد هم‌گرایی دین و تمدن.....
۷۳	دو. رویکرد تردیدگرایانه.....
۷۶	۲. سه. رویکرد سکولار.....
۸۱	تمدن در نظام معنایی اسلام.....
۸۲	یک. چیستی تمدن از نظرگاه اسلام.....
۸۸	دو. اندیشه‌های بنیادین تمدن اسلامی.....
۹۰	سه. مبانی فکری تمدن اسلامی.....
۹۱	۱. جهان‌بینی ارزشی.....
۹۲	۲. انسان‌شناسی دینی.....
۹۵	۳. ایده امت اسلامی.....
۱۰۱	چهار. شاخصه‌ها و ملاک‌های تمدن‌سازی آموزه‌های دین اسلام.....
۱۰۱	۱. هماهنگی با فطرت انسانی.....
۱۰۲	۲. انطباق بر معیارهای عقلانی.....
۱۰۵	۳. سهولت و سادگی.....
۱۰۶	۴. انسجام و استحکام درونی آموزه‌های اسلام.....
۱۰۶	۵. جامعیت آموزه‌های اسلام.....
۱۰۷	۶. ترویج روحیه مدارا.....

۷. فرایند اجتهاد و پاسخ‌گویی به نیازهای زمانه ۱۰۸
 ۸. نفی قومیت‌مداری و از بین بردن تبعیضات نژادی ۱۰۸
 ۹. انعطاف‌پذیری ۱۱۱

فصل سوم: بازتاب باورداشت مهدویت در فرایند تکوین فرهنگ و تمدن اسلامی

(۱۶۶-۱۱۳)

- بازتاب سیاسی باورداشت آموزه مهدویت ۱۱۵
 یک. مهدویت‌گرایی ابزاری در گستره تاریخ اسلام ۱۱۵
 ۱. روزگار حضور ائمه (ع) ۱۱۶
 ۲. روزگار غیبت صغرا ۱۲۰
 ۳. روزگار غیبت کبرا ۱۲۵
 دو. رویکرد نجات‌بخشی صرف به آموزه مهدویت ۱۳۲
 سه. نگاه سطحی، طغی و آرمان‌گرایانه به آموزه مهدویت ۱۳۸
 بازتاب اجتماعی باورداشت مهدویت ۱۳۹
 بازتاب علمی فرهنگی باورداشت مهدویت ۱۴۱
 نقش باورداشت مهدویت بر پویایی حیات علمی فرهنگی شیعیان ۱۴۷
 یک. شکل‌گیری میراث مکتوب مهدوی شیعه ۱۴۷
 دو. بالندگی و پویایی کانون‌های علمی شیعه ۱۵۳
 سه. شکل‌گیری مکتب اجتهادی شیعه ۱۵۶
 چهار. گسترش اختیارات فقها ۱۵۹

فصل چهارم: آموزه مهدویت و احیای فرهنگ و تمدن اسلامی

(۲۴۸-۱۶۷)

- چیستی احیای تمدن اسلامی ۱۶۹
 ضرورت رویکرد تمدنی به آموزه مهدویت ۱۷۰
 الزامات رویکرد تمدنی به آموزه مهدویت ۱۷۱
 یک. بازاندیشی در مطالعات تمدنی براساس نظرگاه اسلام ۱۷۱
 دو. رویکرد برون‌نگر به اندیشه مهدویت ۱۷۲
 سه. توجه به جامعیت دین در عرصه حیات بشری ۱۷۲
 چهار. توجه به تحقیقات بنیادین در عرصه اندیشه مهدویت ۱۷۳
 کارکردهای رویکرد تمدنی به آموزه مهدویت ۱۷۳
 بسترهای زمینه‌ساز طرح موضوع ۱۷۵
 یک. عطش معنویت در جهان ۱۷۵

- ۱۷۵ دو. شکست مکاتب فکری جهان.....
- ۱۷۶ سه. جهانی‌شدن و فهم‌پذیری جنبه جهانی آموزه مهدویت.....
- ۱۷۷ چهار. پیامدهای منفی جهانی‌سازی (نامطلوب بودن وضعیت موجود جهانی).....
- ۱۷۸ پنج. نفوذ اندیشه و آرمان‌های انقلاب اسلامی.....
- ۱۷۹ هفت. همگانی بودن اندیشه موعودگرایی.....
- ۱۸۰ هشت. به بیراهه کشیده شدن منجی‌گرایی.....
- ۱۸۱ نه. فهم‌های ناقص از آموزه مهدویت.....
- ۱۸۳ ده. پیشتازی رقبا در عرصه موعودباوری.....
- ۱۸۴ ملاک‌های تمدن‌سازی آموزه مهدویت (قابلیت‌های آموزه مهدویت در عرصه تمدن‌سازی).....
- ۱۸۴ یک. آموزه مهدویت و تکیه بر مبانی فطرت.....
- ۱۸۵ دو. حضور منجی، ویژگی منحصر به فرد موعود اسلام.....
- ۱۸۶ سه. جهان‌شمولی آموزه مهدویت.....
- ۱۸۷ چهار. پیوند رتس آموزه مهدویت و آینده‌نگری.....
- ۱۸۸ پنج. غنای محتوایی منابع مهدوی.....
- ۱۸۹ شش. فضیلت‌محور بودن و منویت‌گرا بودن آموزه مهدویت.....
- ۱۹۰ نقش باورداشت آموزه مهدویت در احیای فرهنگ و تمدن اسلامی.....
- ۱۹۰ یک. تقویت بعد فرجام‌گرایانه و آرمان‌گرایانه.....
- ۱۹۳ دو. الگوبرداری از تمدن مهدوی و سامان‌دهی و شبیه‌سازی رویکردها.....
- ۱۹۸ سه. آموزه مهدویت و ایجاد هویت غایی برای تحولات سیاسی و اجتماعی.....
- ۲۰۳ چهار. آموزه مهدویت و بسیج اراده‌های عمومی و ایجاد نوعی انتظار فعال.....
- ۲۰۴ دلیل عقلی بر زمینه‌سازی ظهور.....
- ۲۰۵ ۱. اثبات زمینه‌سازی از منظر سنت‌های تاریخی در قرآن.....
- ۲۰۷ ۲. اثبات زمینه‌سازی از دریچه فلسفه غیبت.....
- ۲۰۸ ۳. زنده بودن موعود شیعی و ضرورت زمینه‌سازی.....
- ۲۰۹ پنج. آموزه مهدویت و معنابخشی به حیات جمعی در تاریخ.....
- ۲۱۸ موانع تحول‌زایی آموزه مهدویت.....
- ۲۲۲ یک. موانع و آسیب‌های محتوایی.....
- ۲۲۲ ۱. کهنه‌گرایی (ساختارزدگی).....
- ۲۲۴ ۲. عدم بازپیرایی معارف مهدوی.....
- ۲۲۴ ۳. زمانه‌زدگی.....
- ۲۲۵ ۴. غیر تخصصی بودن مطالعات مهدوی.....
- ۲۲۷ ۵. طرح مباحث غیر ضروری و انحرافی.....
- ۲۲۹ ۶. عدم تمییز مسئله‌ها از مسئله‌نماها.....

۲۲۹.....	دو. آسیب‌های رویکردی و روشی.....
۲۳۰.....	۱. تعارض و تناقض نهادها و مراکز در رویکرد به آموزه مهدویت.....
۲۳۰.....	۲. فقدان ارزیابی‌های مستمر.....
۲۳۱.....	۳. شخصیت‌زدگی.....
۲۳۱.....	۴. رویکرد کمیت‌گرایی و سطحی‌گرایی به جای کیفیت‌گرایی.....
۲۳۲.....	۵. رویکرد عاطفی و احساسی به آموزه مهدویت.....
۲۳۵.....	۶. فقدان رویکرد راهبردی.....
۲۳۷.....	۷. احساس امنیت کاذب و عدم دشمن‌شناسی.....
۲۳۹.....	سه. موانع و آسیب‌های تدبیری و اجرایی.....
۲۳۹.....	۱. عدم مدیریت مواجهه.....
۲۴۰.....	۲. عدم مسئولیت‌پذیری.....
۲۴۱.....	۳. فقدان زمانه‌آگاهی.....
۲۴۱.....	۴. مدیریت‌های لحظه‌ای و مناسبتی.....
۲۴۱.....	۵. فقدان نگاه مشارکتی.....
۲۴۱.....	۶. سیطره نااهلین بر حوزه مطالعات مهدوی.....
۲۴۲.....	۸. کنترل‌ناشدگی مباحث مهدویت.....
۲۴۲.....	۹. عدم تبیین نقش، جایگاه و مسئولیت علما و خواص در احیا و نشر فرهنگ مهدویت.....
۲۴۳.....	۱۰. نمادگرایی افراطی.....
۲۴۴.....	نتیجه‌گیری.....
۲۴۷.....	پیشنهادهای.....

منابع و مأخذ

(۲۲۹ - ۲۷۲)

۲۵۱.....	کتاب‌ها.....
۲۶۹.....	مقالات.....

مقدمه

پیشینه مباحث مهدویت، دائماً با پرسمان‌های فربه و اندیشه‌خیزی پیوند می‌یابد که دغدغه این پرسمان‌ها محدود به شخص خاصی نمی‌باشد؛ بلکه هرکس به تتبع در اسلام و تشیع علاقه‌مند است، به‌ناگزیر با مباحث مهدویت سروکار خواهد داشت.

چیستی مطالعات تمدنی، نقش آن در مباحث مهدوی، مفهوم و انگاره‌ای است که اندیشه و تأمل درباره آن، برای همگان قابل و جذاب‌آذبه است. جریان مطالعات مهدوی، چندان جوان نیست و بنیاد تاریخی آن نیز ضعیف نمی‌باشد. اما با توجه به تحولات پرشتاب کنونی، و ورود متغیرهای فراوان به عرصه علمی، ناگزیریم از الگو و روش‌های سنتی فاصله گرفته و مطالعات در عرصه مهدویت را با توجه به تغییرات محیط داخلی و منطقه‌ای به‌روزرسانی کنیم. بازکاوی و بازپژوهی آموزه مهدویت، یک ضرورت عینی است تا جریانی که برای ناب‌سازی معرفت دینی رخ می‌دهد، همواره ناب، زلال و اصیل بماند.

هم‌اکنون این قلم را فرصتی فراهم شده تا یادآور نقش رویکرد تمدنی به آموزه مهدویت باشد؛ اگرچه راه تحلیل آن، از پژوهش‌های گسترده و ژرف می‌گذرد. بدون تأمل در مطالعات تمدنی، بومی‌سازی آن و درنهایت کاربرد آن در گفتمان مهدویت، «تصور ما از آینده» مبهم و در نتیجه غیر کارآمد خواهد بود. افزون بر اهمیتی که بر پیوند مطالعات تمدنی و آموزه‌های دینی مترتب است، رویکرد تمدنی به آموزه مهدویت از دو جهت ضروری است: از یک‌سو کوشش برای رسیدن به آرمان‌شهر، از مهم‌ترین اهداف ادیان به‌شمار می‌رود. با این وجود اکنون در مطالعات مربوط به منجی‌گرایی باید به این مهم توجه داشت که مفهوم منجی‌گرایی متحول شده و ابعاد تازه‌ای یافته است، به‌طوری‌که در عصر جهانی‌شدن، منجی‌باوری را نه در محدوده یک دین، که در توسعه

مفهوم آن می‌جویند؛ بنابراین باید در مطالعات مربوط به موعودباوری به این مهم توجه داشت. از جهت دیگر، ارزیابی دقیق وضعیت موجود و تلاش برای تغییر آن، از الزامات آموزه مهدویت محسوب می‌شود؛ بلکه با نگاهی جامع و کاربردی به مقوله مهدویت درمی‌یابیم که نه تنها اراده، بلکه تلاش و خواست جمعی نیز نقش مؤثر و تعیین‌کننده‌ای در تسریع ظهور دارد و اهتمام به آموزه مهدویت، بدون توجه به سازوکارها و اقدامات زمینه‌ساز، امری نامعقول و بی‌معنا می‌نماید. این آموزه متعالی به گونه‌های مختلفی به تصویر کشیده شده است؛ که در این میان، رویکرد تمدنی کمتر به چشم می‌خورد و پیوند این دو در محاق غفلت فرو رفته است. تبیین و ارائه آموزه مهدویت در چارچوب مطالعات تمدنی، افق‌های جدیدی فراروی پژوهشگران و اندیشمندان می‌گشاید.

در این نوشتار، نگارنده بعد از تبیین کلیات تحقیق، در فصل دوم می‌کوشد تا رویکردها را در نسبت‌سنجی میان تمدن و دین جستجو کند و سپس به بررسی تمدن در نظام معنایی اسلام بپردازد. در فصل سوم، باورداشت آموزه مهدویت در فرایند تکوین تمدن اسلامی بازکاوی شده است. رویکرد نجات‌بخشی صورت گرفته در آموزه مهدویت، نگاه سطحی و عاطفی به آن و مهدویت‌گرایی ابزاری از جمله دلایل رویکرد منفعلانه به آموزه مهدویت در گستره تاریخ اسلام است که در این فصل به آن اشاره شده است.

در فصل چهارم - که مهم‌ترین فصل این نوشتار است - به موضوعاتی از قبیل: «چیستی احیای تمدن اسلامی»، «ضرورت رویکرد تمدنی به آموزه مهدویت»، «کارکردهای رویکرد تمدنی به آموزه مهدویت» و «قابلیت‌های آموزه مهدویت در عرصه تمدن‌سازی» اشاره شده است.

«تقویت بُعد فرجام‌گرایانه و آرمان‌گرایی»، «الگوبرداری از تمدن مهدوی و سامان‌دهی و شبیه‌سازی رویکردها»، «آموزه مهدویت و ایجاد هویت غایی برای تحولات سیاسی و اجتماعی» و «آموزه مهدویت و معنابخشی به حیات جمعی در تاریخ» یافته‌های محقق در تبیین تمدن‌سازی آموزه مهدویت است.

در ادامه نیز موانع تحول‌زایی آموزه مهدویت در سه حوزه آسیب‌های محتوایی، آسیب‌های رویکردی و روش‌گانی و آسیب‌های تدبیری پیگیری می‌شود.

اکنون که این نوشتار به فرجام رسیده، امید آن دارم که طبع مشکل‌پسند ارباب فضل، نتیجه کار را بیستند و کاستی‌های احتمالی را ببخشایند. آنچه در این نوشتار آمده، نه حاصل توان نویسنده، که بازخوانی و بازگویی تلاش آن دسته از فرهیختگان و اساتید محترمی است که از قلم و بیانشان

بهره برده‌ام و با خرده‌گیری‌های بجا و شفقت‌آمیز خود از دستگیری نویسنده دریغ نکرده‌اند. در سامان‌یابی این نوشته بزرگوارانی نقش داشته‌اند که سعی همگی مشکور باد. در نخستین گام از مدیران محترم مرکز تخصصی مهدویت حوزه علمیه قم و دانشگاه معارف اسلامی که حسن‌اندیشه و تدبیرشان زمینه انجام چنین کاری را برایم فراهم ساختند، قدردانی می‌کنم. بر خود فرض می‌دانم از مساعدت‌های جناب آقای دکتر سید علیرضا واسعی و نکته‌سنجی‌های دقیق و کریمانه استادم جناب آقای دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی صمیمانه تشکر کنم. حق استاد صفری فروشانی بر این کمترین، بیش از آن است که در شمار آید. ایشان با حوصله‌ای تحسین‌برانگیز و اهتمامی شگرف درصدد سامان‌یابی هرچه بهتر این نوشته بود؛ اگرچه نگارنده نتوانست انتظارات ایشان را برآورده سازد.

همچنین تشکر ویژه خود را از جناب آقای دکتر محمدحسین دانش‌کیا، مدیر محترم گروه پژوهشی تاریخ و تمدن اسلامی دانشگاه معارف اسلامی، جهت توجه ویژه به عرصه تمدن‌پژوهی و ضرورت‌های خطیر منشعب از آن ابرار دارم؛ چه آنکه انتشار نگاشته‌ای با رویکردی تمدنی به اندیشه مهدویت، حاصل ابتکار نظر و مساعدت اندیشه‌ای ایشان است. راقم این سطور، کاستی مشهود در این نوشتار را رستی خامه جوان و پراکندگی خاطر و تشتت اوراق در نهان مانده خود می‌داند و این اثر را به کسانی که از نقد آن فروگذاری نمی‌کنند، پیشکش می‌کند؛ تا چه قبول افتد و در نظر آید.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

امیر محسن عرفان

زمستان ۱۳۹۲

